

ŞEHİRLERİN RUHU ÜZERİNE

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ*

Geliş Tarihi:14.10.2018

Kabul Tarihi:12.11.2018

Şehirlerin Ruhu meselesine geçmezden evvel, öncelikli olarak “Şehir nedir?” sorusuna cevap aramak gerekmektedir. Sonrasında “ruh”un ne’liğini tartışmak daha anlamlı hale gelecektir. Bu açıdan şehir ve ruh kavramlarını açıklayarak konuya girmek istiyorum.

Şehir kelimesinin Farsça asıllı olduğu malumdur. Köken olarak *Farsiye Bastanî* denilen kadim dönem Farsça’sına kadar geri gitmekte olup, temelde *xşera* kavramına dayanmaktadır. Bu kavram güç, kudret, egemenlik, hâkimiyet anlamına gelmekteydi. Partça ile Orta Farsçada *šehr* şekline dönüşerek ülke, vatan, yurt, şehir, medine, dünya anlamında kullanılmıştır. Ancak yine aynı dönemde *šiora* kelimesinin de bu kavramdan türeyerek ev, vatan, ikamet yeri manasında, kullanıldığı görülmektedir. Kavram zamanla güç, kudret ve yönetimin uygulandığı mekân için de kullanılır olmuştur. Sanskritçede ise güç, kudret, üstünlük anlamında *kṣetre* kelimesi kullanılıyordu. Bu iki kelime arasında da bir bağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüz Farsçasında kullanılan *kişver* yani ülke kelimesi de aynı köktendir. Ayrıca modern Farsçada kullanılan *šehr*, *šehristan*, *šehriyar*, *šehriyari*, *šehrban*, *šehrbani*, *šehrdar*, *šehrdari*, *šehrvend*, *šehrevendi* kelimeleri de şehir kelimesiyle aynı kökten türemiştir.¹

Kürtçede ise şehir için “şâr” -ki bu kelime “şehir” kelimesinin bozulmuş halidir- kelimesi ile “bâjâr” kelimeleri kullanılmaktadır. Bâjâr kelimesinin kökeni ise “Pazar” kavramıdır. Bu kelime Pehlevicede “vazar” şeklinde kullanılıyordu. Temelde alış-verişin yapıldığı mekan için kullanılsa da aslında bireyler arasındaki ilişkinin yürütüldüğü yeri yani mekânı ifade etmektedir. Bâjâr aynı zamanda yerleşiklik, medeniyet ve medeniliği de mündemiçtir. Nitekim bugün bu anlamda Mardin’in yerli Arapları için “Bâjârîler” ifadesi kullanılmaktadır.²

* Prof. Dr. Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mehmetmahfuz@gmail.com

1 Mohemmed Hesendust, **Ferheng-i Rişesinahti-yi Zeban-i Farsi**, Cild-i Sevom, Ferhengistan-i Zeban o Edeb-i Farsi, Tehran, s. 1927-1928.

2 Bkz. Murat Küçük “**Aidiyetin Mekânı: Mardin’de Kimlik ve MekânınDeğişimi**” *İdeal Kent*, Sayı IX, Mayıs 2013, s. 129.

Arapçada ise şehir için “Medîne” kavramı kullanılmaktadır. Dâne-Ye-dînu kökünden türemiş olan “Medîne” bir taraftan itaati ifade ederken, diğer taraftan kulluğu, muhtaciyeti, insicamı ve karşılıklı ilişkiyi ifade etmektedir. Deyyân, Medîn, Dîn, Deyn, Medîne ve Medeniyet kavramlarının tamamı da buradan türemiştir.³ Dolayısıyla Arapçada bu kavram temelde adına Deyyân denilen yüce yaratıcının hâkimiyetini kabul etmiş, onun etrafında devarân eden ve adına medîn denilen kulların, yine adına din denilen sistem muvacehesinde adeta birbirlerine borçluymuşlar gibi sosyal ilişkiler kuran ve adına medîne denilen mekânda yaşayan ve yine adına medeniyet denilen mücessem sistemi oluşturan beldelerin meydana getirdiği düzeni ifade etmektedir. Hangi zaviyeden bakarsanız bakın şehir kavramında aynı zamanda bir güvenliğin de olduğu görülmektedir. Zaten şehirlerin oluşumunu sağlayan da iş bu güvenlik olmuştur. İnsanlar güven içerisinde yaşayabilmek için bir araya gelmeyi bir ihtiyaç olarak görmüş ve meskun mahaller oluşturma ihtiyacı hissetmişlerdir.

Başlıkta kullandığım ikinci kavram, yani ruha gelince; bu kavram köken itibariyle Arapça bir kelime olup Farsça “can” kelimesinin karşılığıdır. Türkçede ruh, can, hayat ve nefis kavramları adeta eş anlamlı olarak kullanılmakta olup “ölü” veya “ölümün” zıddı olan duruşu veya konumu ifade etmektedir. Ruh, Kur’an’ı kerim ve hadis-i şeriflerde çoğunlukla bu anlamda kullanılmakla birlikte zaman zaman Cebrail manasında da kullanılmıştır. Bu kavram temelde “gizemli bir hareketliliği” veya “canlılığı” ifade etmektedir. Bu gün Ruh kavramını beden içinde var olan ve onu harekete geçiren gizemli nesne için de kullanılmaktadır. Bu gizemli nesne bedeni terkettiğinde geriye kalan varlığa “ölü” demektediriz. Ruhun kendisi ise, özü itibariyle canlı olup ölümsüz olarak kabul edilmiştir. Hatta bu kavramı “و نفع من روحه” (Ona ruhandan üfürdü) ayetinden mülhem kabul edip, kutsal ve ölümsüz olduğuna, insanın da taşıdığı bu özden ötürü kudsiyetine inananlar da olmuştur. Kaldı ki İranî dinlerde beden ile bu kutsal töz arasında bir çatışmanın varlığına inanılmış; bedene değer verenin bu töz olduğuna, bedenden ayrılması durumunda bedenin necasetine iman edilmiştir. Bu nedenle ruhun terkettiği bedene dokunmak haram kabul edilmiştir. Hatta tasavvufta da bu tözü güçlendirmek için bedene eziyet ilkesi benimsenmiş bunun için çile ve çilehane geleneği ihdas edilmiştir.

Düşünce tarihinde şehir ve insan arasında pek çok analogiler/benzerlikler kurulmuştur. Başta Farabi olmak üzere birçok filozof şehri bedene benzetmiştir. Merkezi bedenin kalbi, cadde ve sokakları damarlarına, yöneticileri ise beyne benzetilmiştir. Şehrin de insan gibi muharrik bir gücünün,

3 Bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, *İslam Şehirleri Üzerine Makaleler*, Çorum 2010, 25 vd.

yani ruhunun olduğuna da kail olunmuştur. Bu durum beraberinde şehrin ruhunun ne olduğu sorusunu gündeme getirmiştir. Buna farklı cevaplar verilmiş olsa da şehrin ruhunun insanlar tarafından oluşturulduğu ve onlar tarafından var kılınan ve o mekana kimlik ve kişilik kazandıran “şey” olduğunda hemfikir olunmuştur. Dolayısıyla bir şehrin o gizemli tözünün, söz konusu şehrin tarihi, kültürü, mimarisi, musikisi, edebiyatı, sanatı, folkloru, maddi ve manevi zenginliği, kişilerin kulağına fısıldadığı destanları, kendine ait tınısı ve yetiştirdiği seçkin insanlar vb. incelenerek ancak tebellür ettirilebileceği ifade edilmiştir. Bunların şehirlerin ruhu olduğuna inanılmasının nedeni ise şehrin içerisinden söküp aldığımızda karşınıza kocaman bir taş yığından başka bir şeyin kalmayacağı hakikati olmasıdır.

Şehre ruh katan bütün bu özelliklerin de aslında insan ürünü olduğu unutulmamalıdır. Öyleyse şehre ruh veren, orada meskun bulunan veya oranın bağrında yatan insanın bizzat kendisidir. Şehir ile insan arasındaki ilişki iki sevgilinin münasebeti gibidir. Şehri var eden insandır, insanı da hayatta tutan şehirdir. Nasıl insandan yoksun olan şehirler adeta ölü mekânlar ise şehirden yoksun olan insanlar da eksiktir. Dolayısıyla bir kez daha ifade edelim ki *şehre ruh katan insandır*. Zira şehir cansız yapılardan oluşmaz, o yapıların içerisinde varlığını idame ettiren insanla birlikte bir anlam ifade eder. Bir başka ifade ile insan kendisi tarafından kurulan ve kendisini üreten şehirle kurduğu ilişki ile bir ruh üretir. Bu ruh, şehre verilen candır, onu ölümlülükten çıkarıp hayata döndüren nefestir. Bu nedenle şehirler de aynen insanlar gibi canlıdır ve hayattadır. Şehirler de teneffüs eder, yaşar ve günü geldiğinde de mîadlarını doldurur. Şehre hayatı veren insan olduğuna göre, “şehrin insanları” değiştiğinde ruhu da değişir. Şehrin insanları Müslüman ise ruhunu İslam, Hıristiyan ise ruhunu Hıristiyanlık, Budist ise ruhunu Budizm oluşturur. Şehirler bu ruhlarını adeta üzerine giydikleri elbiselerle veya terennüm ettikleri nağmelerle ele verirler. Nitekim bir şehre uzaktan baktığınızda minaresi varsa İslamî kimliğine; kiliselerinin kuleleri göğe isyan edercesine yükseliyorsa Hıristiyan kişiliğine; Vihara, Pagoda veya Stupalarla tezyin edilmişse Budist ruhuna işaret ediyor demektir. Kulağınıza çalınan ezan, şehrin özünüzü okşayan Müslüman kimliğinden bir nağme; çalınan çan Hıristiyan kimliğinden bir işaret; zil ise pagodadan yükselen bir müziktir. Öyleyse şehrin ruhunu size gösteren kisvesi kadar sesi ve sadası da vardır.

Şehir devamlı ilerleyen ve değişen bir süreci ifade etmektedir. Bu farklılaşmayı en çok onun dış kisvesindeki değişimlerle anlarız. Şehrin değişen kisveleri aynı zamanda değişen ruhunun da işaretidir. Pagan mabetlerle giyinmiş İstanbul, Roma'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle kiliseler ile donatılırken Hıristiyan kimliğini; Fatih Sultan Mehmet tarafından fet-

hinden sonra camilerle bezendiğinde ise Müslüman ruhunu yansıtıyordu. İslamî ruhu taşımaya başladığı dönemde Tanrıyı temsil eden mabetleri cesim; geçiciliği ve zevali temsil eden sivil mimarisi ise mütevaziydi. Başta Süleymaniye, Yavuz Selim, Şehzadebaşı, Nur Osmaniye, Sultan Ahmet Tanrının azametini; Topkapı da dahil olmak üzere beşeri temsil eden mekanlar ise insanın ölümlüğünü simgelerken, aynı zamanda şehrin Müslüman ruhundan size bir nefes üflemekteydi. Bu mütevazılık Yüce yaradan karşısında insanın hiçliğini anlatan, onu hayatımızın merkezine koymamız gerektiğini söyleyen, onun yarattığı bireylerin tamamının bir elin parmakları mesabesinde olduğunu aktaran, onun azametini kaybedenin hüsrana uğrayacağını adeta yüzümüze haykıran, ırkı ne olursa olsun hiç bir bendenin diğerinden farklı olmadığını ifade eden bir düşüncenin eseridir. Bu düşünce her şehre ayrı bir biçim de vermektedir.

Kimi şehirlere adeta ruh üfleyen mekanları veya şahsiyetleri de vardır. Medine'ye Hz. Peygamber, Hama'ya Halid b. Velid, Bursa'ya Orhan Gazi, Adıyaman Beyazid'i Bestamî, Merv'e Hakem el-Ğıfarî ile Bureyde, Maraş'a Ukkâşe b. Mihsen, İstanbul'a Ebu Eyyub el-Ensârî, Kilis'e Şurahbil b. Hase-ne, Çorum'a Suheyb-i Rumî, Diyarbakır'a İyad b. Ğanm, Kıbrıs'a Hala Sultan bir ruh veya bir duruş üfleemektedir. Bunlar bir mekânı diğerlerinden ayırdığı kadar onlara kendilerine ait bir özgünlük de katmaktadır. Bu, her şehrin bağrında farklı bir gizemi taşıdığını, kendine özgülüğü, kendine benzerliği tesmiye ettiğini de ifade etmektedir.

Bugün şehirlerimize baktığınızda tek tipleşmeyle karşılaşırız. Bu ise artık onların ruhlarının öldüğünün işaretidir. Göğe başkaldıran Babil kuleleri ile donatılan modern şehirler artık tek tip ve aynı biçimli kimliksiz ve kişiliksiz; bir başka ifade ile ruhsuz mekanlar haline dönmüştür. Modern Babil Kuleleri diyebileceğimiz yapıların işgaline uğrayan şehirlerden birini gördüğünüzde diğerini görmüş gibi olursunuz. Bunun Davha, Newyork, Abu Dabi veya göğe isyan ettirilmeye çalışılan İstanbul olması fark etmez. Mahalleyi, sokağı, akrabalık ilişkilerini, dostluğu, kardeşliği öldüren bu yapılar, sadece göğe başkaldıran ucubeler olmayıp aynı zamanda şehirde meskun bulunan zevatı birbirinden koparmakta, atomize bireylerden oluşan toplumsal bir yapı kurarak toplumu yapı çözümüne maruz bırakmaktadır. Şehirlerde doku çatışmasına yol açan bu hal, beraberinde bir medeniyet üretiyor gibi görünse de bunun bir yanılsama olduğu zamanla ortaya çıkmaktadır. Bu seküler veya profan yapı, birbirinden sorumlu olmayan, komşusunun açlığı şöyle dursun varlığından habersiz, sokakta gördüğünde tanımayan, derdi ile dertlenmesi bir tarafa sadece çıkarı varsa merhaba diyen sorumsuz ve doyumsuz bir kitlenin üremesine yol açmaktadır.

Şehrin ruhunu yaşam kalitesi, refah, huzur, dinginlik ve toplumsal hareketlilik kadar kendine özgülük ve toplumsal duyarlılık veya sorumluluk da oluşturmaktadır. Emir İbrahimi'ye göre ruhu olan şehirlerde şu dört unsur kendini göstermektedir:

1-Düzen ve İncicam: Tertip ve uyum da diyebileceğimiz şartları sağlayan şey, yasalardır. Bu yasalar, çoğunlukla dini kurullarla belirlenmiş insan ile insanın veya insan ile yaratılış amacı arasındaki sistemin insicamında kendini gösterir.

2-Temizlik: Bu hem akli hem de fiziki temizliği ifade eder. Maddi temizliği sağlayan müesseseler var iken, akli temizliği sağlayan unsurlar bulunmaktadır.

3-İstifade edebilirlik: Şehrin işleyişini sağlayan müesseseler ile ancak mümkün olur ve karşılıklı sorumlulukla kendini gösterir.

4-Güzellik yani Nezahet: Şehirden sizin ruhunuza düşen izdüşümdür. Şehrin ruhu ile sizin ruhunuzun kaynaşması, şehre sizin kimliğinizin yansımaları veya şehirden sizi temsil eden halin dışı vurumudur.

Mutlu insanlar gibi mutlu şehirler de vardır. Mutlu şehirler ancak ruhu olan şehirlerdir. Kendilerine özgünlük kadar organları arasında düzen bulunan, mahallesi ve sokağıyla ayakta duran, insanların birbirlerine karşı sorumluluk bilinci ile hareket ettiği, modern hayata mahkum olmayan, telefon tuşu ile kumanda veya bilgisayar tuşları arasına sıkışmayan, sokak çocukları ve evsizlerin bulunmadığı, insanların birbirine kol kanat gerdiği yapıdan oluşan mekanlardır.

İnsana benzeyen bu şehirlerin de aynen onlar gibi kendilerine ait hikâyeleri vardır. Hikâyelerini bağırlarında korudukları mekanları üzerinden bizlere fısıldarlar. Bu hikâyelere kulak kabarttığımızda onların ruhuna da kısmen dahi olsa vakıf olursunuz. Şehrin hikâyeleri her gün geçtiğiniz ve çoğunlukla hiç fark etmediğiniz tarihi dokusunda gizlidir. Hızlı şehir yaşamı çoğunlukla bu küçük ama bir kimlik taşıyan mekânları görmenizi engeller.

Sonuç olarak ruhu olan şehir ancak ruhu olan birey tarafından üretilebilir veya sürdürülebilir. Şehirlerimizin kayıp ruhunun yakalama temennisıyla..